

„Nagyobb lesz az ember, ha kicsit dumásabb” A börtönszlenghasználók véleménye nyelvváltozatokról

2003 első hónapjaiban több alkalommal készítettem interjúkat a Budapesti Fegyház és Börtönben a fogvatartottak ötfős csoportjaival¹ azzal a céllal, hogy jobban megismerjem a börtönszleng használóinak véleményét saját nyelvváltozatokról, feltárjam a hozzá fűződő nyelvi attitűdjeiket, hiszen az eddigi kutatások alig-alig tartalmaznak magáról a szlenghasználatról információkat (a katonai szlengről vö. KIS 1991: 41–2, a diákszlengről vö. HOFFMANN 1996: 246–52).

Egy ilyen vizsgálat nagyban hozzásegíthet ahhoz, hogy ne csak a különböző szleng vizsgálatában leggyakrabban használt lexikográfiai (esetleg grammatikai) módszert próbáljuk ki, hanem az egyes szlengtípusok szótárázása és az adott szlengszavak grammatikai elemzése mellett a nálunk még gyerekcipőben járó kommunikatív megközelítést is alkalmazzuk (vö. NEKVAPIL 1997: 83).

A börtönszlengre vonatkozó vélemények és a használók nyelvi viselkedése iránt a börtönszleng szótárának összeállítása során kezdtem érdeklődni. A munka során természetesen felvetődött az a kérdés, hogy egy szociolingvisztikai keretbe ágyazott vizsgálatban, amely a nyelvet dinamikus rendszerként szemléli (vö. SÁNDOR 2001), mennyiben és hogyan van értelme egy látszólagosan statikus szótár elkészítésének. Ezzel kapcsolatosan azt kell leszögezni, hogy a szótár készítését csak a vizsgálni kívánt csoportnyelv megismeréséhez vezető út kezdetének tekintem, és korántsem szeretnék abba a tipikus hibába esni, amelyről DRAKE úgy szól, hogy „a szleng legtöbb tanulmányozója egyszerűen csak gyűjti és megfelelő osztályokba rendezi a szlengszavakat, hasonlóan ahhoz, ahogy az amatőr lepkegyűjtők színük és mintázatuk szerint tűzik gombostűre a különböző fajokat, ahelyett, hogy rovartanilag tanulmányoznák őket” (DRAKE 2002: 293).

Mostani, Nyirkos tanár úr tiszteletére készített tanulmányomban kísérletet teszek a „rovartani” tanulmányozás első lépéseire: megpróbálom a börtönszleng szótárát mint önmagában halott anyagot feléleszteni azzal, hogy leírom e nyelvváltozat működését és a fogvatartottak nyelvi viselkedését is.

¹ Bár az interjúk rögzítésére a magnetofonfelvétel lett volna a legalkalmasabb módszer, ennek jogi akadályai voltak (a kutató nem használhat magnót a büntetés-végrehajtási intézetekben), így a beszélgetések során jegyzeteket készítettem.

Kutatásom során a börtönszlangre és a szlenghasználók benti életére kiterjedő irányított kérdésekre adott válaszok révén valamelyest ráláthattam az élő börtönszlangre, ami azért renkívül fontos, mert a szleng tanulmányozása, mint bármely más nyelv is, a nyelvet használó környezet és a közösség vizsgálatára kell, hogy épüljön (LIHACSOV 2002a: 28), annál is inkább, mert a különböző társadalmi interakciókban emberekkel van dolgunk, és az attitűdök, így a nyelvi attitűd is az interakciókban tűnik ki leginkább (DUIJKER 1979: 123).

1. A fogvatartottak véleménye a börtönszlangról

1.1. Nézzük tehát, hogy mit is mondanak a fogvatartottaknak saját nyelvvaltozatokról! Többek szerint a börtönszlang *Elcsúnyítja az embert, primitívvé teszi, illetve azt a benyomást kelti a normális emberben.* Éppen ezért egyesek úgy nyilatkoztak, hogy *Én személy szerint nem használom, de mások igen. Nem szólok rájuk, mindenki azt csinál, amit akar.* Volt, aki úgy vélekedett, hogy *A zsványok ('bűnözők') körében hasznos, a civilek nem tudják értékelni, mert nem értik, vagy hogy A fiatalok nagy része nyomja ('beszéli'), mert szeretne nagynak látszani. Nem érnek el vele semmit. Én nem használom.*

Akadtak olyan megjegyzések, amelyek a börtönszlang használatának tudatoságára utaltak. A fogvatartottak szavai arra engednek következtetni, hogy a legtöbb esetben a szlenghasználat automatikussá válik a börtönben, és a kinti világban nagyfokú önfegyelemre van szükség (de a szándék legtöbbször megvan rá), hogy a szlenghasználatot koordinálni tudják: *Az emberhez hozzánő, el se tudja kerülni. A telefonban is így beszélek már. Bár tudom, minősíti az embert, rossz értelemben. — Ragadós, beépül a mindennapi szóhasználatomba. — Mikor először szabadultam, még a fiatal korúak börtönéből, bent annyira rászoktam arra, hogy ezt mondjam: hidd el, nem hazudok, anyám basszam meg! Mikor kiszabadultam, apámnak is így bizonygattam az igazamat. Akkora pofont levágtott ('adott'), hogy még most is érzem.*

Ez az automatikus szlenghasználat valószínűleg annak az adaptációs folyamatnak köszönhető, aminek során a fogvatartottak a börtöntársadalom rendes tagjaivá válnak. Ha a folyamat végbement, a szleng is a megváltozott viselkedés része lesz. Olyan véleményekkel is találkozhatunk azonban, amelyek tagadják ennek a jelenségnek a létét, szerintük nem nehéz abbahagyni a börtönszlang használatát, illetve ez az egész csak az értelmi színvonal kérdése: *Van, aki teljesen felveszi, van, aki küzd ellene. A szleng használata egyenes arányban van az intelligenciával. Aki hülye, nem is tudja, hogy szlenget használ, mert a rendes magyar nyelvet sem ismeri. Ez a rendes közege, azt se tudja, mi az a szleng. Sokan itt nőttek fel, vagy az egész család ebbe nőtt bele. — Annyira nem rögződött, kint nem használom. — Otthon egy-két nap után elfelejtem.*

Figyelemre méltó ellentmondás feszül az interjú két részében kapott válaszok között. Míg az interjú elején a megkérdezett rabok többsége úgy nyilatkozott, hogy a börtönszlang véleményük szerint egy rendkívül káros, elítélendő, sőt irrandó dolog és ők maguk még véletlenül sem használják, később arra a kérdésre,

hogyan beszélnek-e a fogvatartott társaikon kívül mással is szlengben, azt a gyakori választ kaptam, hogy *Hozzátartozóimmal használom. Tanulnak tőlünk, felveszik.* — *A vicces részét a családdal, gyerekekkel is használom.*

Ez az ellentét csak látszólagos. Az interjú elején még kevésbé voltak felszabadultak a megkérdezettek. Természetes, hogy azt a véleményt közvetítik, ami a legtöbb ember tudatában is él. A nyelvi attitűd egyik komponense ugyanis egy ún. megismerő, kognitív komponens (KISS 1995: 135), ami többnyire hiedelmekből épül fel; ilyenek például az információk hiedelmek, melyek azokon az információkon alapulnak, amelyeket a szakemberek, illetve a tekintélyes emberek mondanak az attitűdtárggyal kapcsolatban (GERMUSKA 2002: 8).

1.2. A börtönszlengről kialakult véleményekhez szorosan hozzátartoznak a nyelvváltozat eredetéről és (mint már az eddigiekben is láthattuk) használóiról vallott felfogások. Ezek szerint *Három réteg van a börtönszleng használata szempontjából: vannak, akik beszélnek ilyen nyelven, de viccesek, egyszer én is kajakra ('nagyon') rámentem az ilyen szavakra. A másik réteg, akik használják, de betartják a határt, nem nézik le a szavakkal a másikat. A harmadik réteg az alja nép, a csicskák ('társaikat kiszolgáló fogvatartottak'), ők nem beszélnek, csak hallgatnak, vagy ide tartoznak még az első büntényesek, akik gyengék még, nem tudják magukat megvédeni.*

Kialakulása kapcsán elsősorban a cigány hatásról tesznek említést: *A börtönszleng kialakulása sajátos, a börtön összetételéből adódóan sok a cigány szó. A cigányok hozzák be a saját kultúrájukból a legtöbb szót. A gyökerek a cigány nyelvben vannak. Vannak, akik nem helyesen használják a cigány szavakat, ebből alakul ki a szleng.* — *A börtönszlengben cigány szavak keverednek a magyarral.*

A börtönszlengben valóban számos cigány eredetű szót találhatunk. Ennek legnyilvánvalóbb oka az, hogy a magyarországi fogvatartottak mintegy 30%-a — a Büntetés-végrehajtási Országos Parancsnokság belső kérdőíves kutatásának önbevalláson alapuló adatai alapján — cigány származású.

1.3. Általános, a fentiekből is kitetsző, illetve külön is megfogalmazott vélekedés, hogy a börtönszleng helytelen, lehetőleg kerülendő nyelvi forma: *A magyar nyelv szempontjából káros.* — *Elég káros dolog, teljesen el kéne hagyni.* Ezt azzal indokolják, hogy *Felesleges, mert a hétköznapi életben nem is értik. Kint elárulja az embert ez a beszédstílus. A visszailleszkedés szempontjából sem jó, például azért, mert Azonnal felismerem a beszédéről, aki már volt börtönben.*

Bár megfigyeléseim és a fogvatartottak válaszai alapján nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a börtönszleng szükségszerűen szerepet játszik (és egyféle rejtett presztízzsel bír) a közösség mindennapi életében (egyéb válaszaikban még a börtönszlenget rendkívül károsnak ítéltő fogvatartottak is éltek vele), a megkérdezett mintegy negyven fogvatartott közül mégis csak egy akadt, aki szerint a börtönszleng igenis jó, és nem érdekli, hogy mások mit gondolnak róla akkor, mikor használja.

2. A börtönszleng funkciója

2.1. A legtöbb szlengkutatóban felvetődött már az a kérdés, hogy miért is használjuk a szlenget egyáltalán. PARTRIDGE például tizenöt pontban foglalta össze, hogy milyen okok vezethetnek általában szlenghasználathoz (2002: 22–3).

Kérdés az is, hogy van-e a szlengnek valamilyen különleges funkciója a büntetés-végrehajtási intézetekben. Mire és miért használnak börtönszlenget a fogvatartottak? A fogvatartottak gondolatai részben erre a kérdésre is választ adnak, bár idevágó vélekedéseik eléggé széles skálán mozognak. Akad, aki azt mondja, hogy *Csak a megszokás miatt használom. — Rám ragadt a többiekről. Némiképpen meglepő módon még olyan megjegyzés is volt, miszerint Csak pusztán a szavakért használom, így tágabb az ember szókinccse.* Ezeknél az egyedi okoknál gyakoribb magyarázat, hogy a *Feszültséget, kisebbségi érzést lehet vele leplezni. — Ha ideges vagyok könnyebb így megoldani a konfliktushelyzetet. Egyszerűen csak azt mondom, hogy te köcsög ('buzi')*!

Többek szerint a személyiség építés eszközeként is lehet a szlenggel élni: *Ha valaki nagynak akar látszani, a szlenggel megmutatja, hogy egészen mást csinál, mint a normális ember. — Ha menőnek akarok látszani, akkor használom. A kinti emberek azt gondolják, hogy itt egy alvilági manus ('férfi'). Hatalmat kölcsönöz. — Nagyobb lesz az ember, ha kicsit dumásabb.*

A messze leggyakoribb vélemény azonban (szemben a szlengkutatók között egyre elterjedtebb nézettel; vö. LIHACSOV 2002b: 95), hogy a titkosság miatt van a börtönszlengre szükség: *Fontos használni, hogy a felügyeletet félrevezessük. Az újak még nem értik, ha átszólók a másik zárkába, hogy na van okosság ('becsemészett áru')? — Azért használjuk, hogy ne értsen meg más minket. — Eleve úgy alakulhatott ki ez a szleng, hogy a bűnözők kialakítottak egy olyan nyelvet, hogy a rendőrök ne értsék őket. A csibészesség sok mindenre képes. — A vamzerok ('besúgók) előtt nem lehet beszélni. — A titkosság miatt használom, hogy az őnök ne értsék. — Nem tudják így a rendőrök ('fegyőrök'), hogy mit beszélnek.*

A használók szerint tehát csak részben igaz az a vélekedés, hogy a szleng pusztán önmagáért van, csak a nyelvi játék kedvéért, ennél jóval fontosabb funkciói is vannak.

2.2. Erősen megoszlanak a vélemények arról, hogy szükségszerű-e, hogy a fogvatartottak egy sajátos nyelvet beszéljenek, jó-e az a fogvatartottaknak, és ha igen, mire jó. Az elítéltek véleménye szerint *Nincs rá szükség, az őnök is használják, átveszik. — Az őnök mindent átvesznek. — Nem szükségszerű, beszéljünk szépen, magyarul! — Sokan csak ebből értik meg egymást. — Nem látom értelmét. — Néha szükségszerű. Például, ha tiltott dolgokról akarok beszélni, muszáj valamit alkotni. — Jó és szükségszerű. — A fiatalabb őnök értik a 70%-át, fiatal zsványok is vágják ('értik') a dolgot. — Ha az emberek maguk közt üzletelnek, akkor mindenképpen jó, nekem a mindenem itt az üzlet.*

Megfigyeléseim szerint azok a fogvatartottak tartják szükségtelennek a börtönszleng használatát, akik a lehető legjobban megpróbálják magukat a börtön-élettől elhatárolni.

3. A börtönszleng használatának tere

Mennyire épül be a fogvatartottak szókincsébe a szleng, használják-e fogvatartott társaikon kívül mással is? Erre a kérdésre gyökeresen eltérő válaszok születtek: *Persze, a menyasszonyom például már egészen átvette tőlem. A múltkor azt kérdezte a telefonban: na, vágod? Jót nevettünk. — A húgommal szoktam így beszélni a telefonban, aztán a múltkor olyan levelet írt, hogy már én alig értettem. — Mindenkiel használom. — Nem használom mással.*

Összefügg ezzel a társak szlenghasználatának megítélése is: *Főként a romák beszélnek így. — Aki most került be, az erőlteti a használatát. Ha még idegen, és nyomja a szlenget, erősebbnek tűnik. — Van olyan, aki új, azt se tudja mit jelentenek a szavak. Múltkor azt mondja a csávó ('férfi'): na, a partfist, adjad már, vamzer! Majdnem megverték! Hülye. — Iskolázottságtól is függ a használata. Kevésbé iskolázottak jobban használják. — A fiatalok inkább nyomják. — Minden korosztály használja, csak bizonyos emberek megpróbálnak kibújni alóla. — A kishalak, akik ilyen intellektuális bűncselekményt követtek el, nem beszélnek annyira. — Legjobban az utcai bűnözők használják. — Függ attól is, hogy ki milyen környezetben nőtt fel. — Inkább a műveltebbek használják. — Az alja népe nem tud beszélni, szókincsük sincs. — A trágár szavakat használják inkább a műveletlenek. — A régi zshiványok használják inkább.*

Megfigyelhető, hogy mennyire eltérő válaszok születtek erre a kérdésre. Úgy látszik, hogy a legtöbben használják bizonyos szituációkban. Nem ismerik, és ebből következően nem beszélnek a szlenget azok a fogvatartottak, akik első bűntényesek, rendezett családi körülmények között élnek, rövid ideje tartózkodnak börtönben, és nem hosszú a letöltendő ítéletük sem, amennyiben hasonló feltételekkel rendelkező társakkal kerüljenek egy zárkába.

A régebbi fogvatartottak elmondása szerint elég egy szót szólni az újonnan érkezőnek, már látják rajta, hogy maradhat-e a zárkában. Az azonosítási technika a világ összes börtönében működik: „Egy profi tolvaj kétpercnyi beszélgetés után megmondja egy idegenről, hogy az ismeri-e az alvilágot, további két perc után pedig azt, hogy az illető milyen trükköket ismer közelebbről” (BONDESON 2002: 162).

A fogvatartott személye mellett nagymértékben függ még a szituációtól is a börtönszleng használata. Vannak olyan helyzetek, melyekben gyakrabban megjelenik a börtönszleng. Ilyenek a konfliktushelyzetek és a sétával, sporttal töltött idő is. Ez nyilván a kötetlenebb tevékenységnek köszönhető, és annak, hogy ezekben a szituációkban több ember gyűlik össze.

Érdemes lenne sétánál, sport közben, üzletelésnél meghallgatni minket. Ott nagyon jellemző. — Az idegesség kihozza az emberből. — Nézeteltérésnél. Vá-

lasztékosabban lehet sértegetni. — Ha bajban van valaki, akkor. — Jókedvtől függ. — Társaságfüggő, hogy használom-e. Az adott szituáció adja. Én tudok viselkedni. De ha olyan klikkbe kerülök, akik nem szimpatikusak, direkt használni fogom, hogy érezzék, távol állok tőlük. — Saját stílusa van mindenkinek, saját maga alakítja ki. Ha jópofa akarok lenni, használom. Ha nem akarom használni, nem használom. — Amelyik szó jobban tetszik az embereknek, gyakrabban használom. — A spájz ('börtön által adott fizetés vagy vásárlás a börtön boltjában') meg a szoszi ('mi újság, mi a helyzet?'), amit itt elsőnek megtanul az ember. — Zárkától függ. — Az adott társaságtól függ. — Van olyan zárka, ahol nincs más téma, csak a börtön, ott természetes, hogy szlenget nyomnak ('beszélnek'). De van, ahol más téma is van.

Voltak azonban olyan fogvatartottak is, akik nem tudták szituációkhoz kötni a börtönszlenng megjelenését. Ez mindenképpen összefüggésben van a börtönvilágba történő beilleszkedéssel: *Nem tudom mikor használom, már észre sem veszem.* — *Egy-két hónap után mindenki használja.* — *Elkezd sodorni a tömeg bent.*

4. Nyelvi szocializáció vagy reszocializáció?

4.1. A fogvatartottakkal készített interjúban számos válasz utalt arra, hogy hogyan és mennyi idő alatt tanulják meg a börtönszlenget: *Az újak hallják a szavakat, asszociálnak a jelentésre. Ha nem értik, nyugodtan megkérdezhetik.* — *Egy hónap alatt meg lehet tanulni mindent.* — *Négy-hat hónap alatt teljesen átveheti az ember, de van, aki öt év alatt sem veszi át.* — *Ha igazodni akar, gyorsan megtanulja.* — *Aki nem akarja, nem tanulja meg.* — *Aki olyan helyen van, ahol használják, gyorsan megtanulja.* — *Nem mindegy, hogy milyen zárkatársakkal vagy. Kénytelen vagy hallgatni, tudatod nélkül rád ragad.* — *Ahol használják, az is új elkezd gyorsan használni. Alkalmazkodik, így közösségi tagnak érzi magát. Pedig a régiek nem is figyelnek arra, hogy használják-e.* — *Ha van szleng, nincs feszültség. Melegebb légkört lehet alkotni vele.* — *Elfogadást hoz a szleng. A társaság jobban befogadja.*

Kérdeztem azt is, hogy az egyes fogvatartottaknak milyen személyes tapasztalatuk van a börtönszlenng megtanulásáról, illetve arra, hogy börtönbe kerülésük előtt ismerték-e a börtönszlenget, ha igen, honnan származott ez az ismeret.

Van, aki már kintről hozza a családjától. Kint megfertőzik. — *A családtól, rokonoktól mindig hallottam. Ilyen környezetben nőttem fel, már gyerekkoromban ismertem. Ha kimegyek én is továbbörökítem.* — *Kapcsolódik a katonai szlenghez. Aki volt katona, ismeri.* — *Nem ismertem előtte, mindent itt bent tanultam.* — *Nevelőintézetből hoztam a szlenget.* — *Kint is vannak csibészek ('bűnözők'), ott is lehet tanulni.* — *Az első legfontosabb szavak, amiket megtanultam, a keráló ('a fogvatartottak által készített merülőforraló'), a droid ('társait kiszolgáló fogvatartott') és a stoki ('ülőke') volt. Nem ismertem ezeket a szavakat, megkérdeztem, hogy mit jelentenek. A stoki-t félreértettem, úgy kérdeztem*

rá, hogy: te, mire mondjátok azt, hogy csoki? Volt nagy nevetés. — A rendőrségi fogdán hallottam először, hogy földim. Nem értettem, megkérdeztem, hogy kihez beszélsz, mit akarsz ezzel mondani? Elkezdte körbemagyarázni, aztán leesett ('megértettem'). — Börtönviselt barátától tanultam a szlenget. — A többszörös visszaesőktől tanultam itt bent. — Szórakozóhelyen, az éjszakában fontos, hogy ismerd.

Nagy mennyiségben fordultak elő olyan válaszok is, amelyekben a beilleszkedés kapott hangsúlyos szerepet. Ezek elsősorban arra utaltak (de természetesen akadtak ennek éppen ellentmondó kijelentések is), hogy ha ismeri az újonnan érkező fogvatartott a szlengszavakat, jobban el tudja magát fogadtatni a zárkatársakkal. Ez pontosan egybe vág ULLA BONDESON megfigyeléseivel, aki kimutatta, hogy a bűnözők nyelvének ismerete egyben a bűnözői csoporthoz való csatlakozás mutatója is (BONDESON 2002: 159–96). Efféle válaszok születtek:

A csurmában ('szállítózárlka') feltétlenül át kell venni ezt a stílust, hogy ne rekesszék ki az embert. Muszáj is felvenni, mert különben rögtön rászállnak ('belekötnék'). Nehéz normálisnak lenni, mert akkor kiközösítik az embert, le akarják venni ('kifoszt'). — A beilleszkedés miatt használom. — Nem a beilleszkedés miatt, ezt hallja az ember, megszokja. Inkább a beleolvadás miatt. — Nem ezen múlik a beilleszkedés, hanem a kapcsolatokon. Azon, hogy kit ismer bent. — Társaságtól függ a beilleszkedés. Ha ők használják a szlenget és az új nem akarja használni, akkor szívatják ('kiközösítik, folyamatosan kötekednek vele'). — Igazodni kell. — Ha nagyon szlengben beszél az új, akkor mondjuk neki, hogy nagy szád van, lássuk, mutasd meg, hogy mit tudsz!

4.2.1. A fenti idézetek alapján felvetődik a kérdés, hogy milyen folyamat játszódik le az újonnan bekerülő fogvatartottal egy börtönben, hogyan történik az adaptálódás a benti viszonyokhoz, és milyen szerepe van ebben a börtönszlengnek? Létezik-e a büntetés-végrehajtási intézetekben egyfajta, — az érintett korosztályt figyelembe véve — másodlagos vagy harmadlagos nyelvi szocializáció?

KISS JENŐ szerint a „másodlagos szocializáció az azonos rangú csoportokban zajló tanulási folyamatot jelöli, s az iskoláskorra esik. Azonos érdeklődésű, jellegzetes társas mintákat, témákat, viszonylag homogén nyelvet és stílust képviselő és közvetítő kisebb-nagyobb közösségekről (iskolai osztályokról, galeriokról, egyesületekről, klubokról stb.) van szó” (KISS 1995: 90). „A harmadlagos szocializáció a felnőttkorhoz, az iskolai tanulmányok befejezése utáni életszakaszhoz, még pontosabban a munkavállalás, az aktív tevékenység éveivel kötődik” (uo).

A börtönszlenghasználat szempontjából — mint látni fogjuk — elfogadhatóbb másodlagos és harmadlagos szocializáció helyett a mindennapi életben kötelezően és szabadon választható szocializációs közegekről és bizonyos közegekben történő szocializációs folyamatokról beszélni. A szociológia megállapításai szerint azok a csoportok vagy társadalmi helyzetek, amelyekben a szocializáció alapvető folyamatai végbemennek, szocializációs közegeknek tekinthetők. Az egyén

életének bizonyos szakaszaiban több szocializációs közeg is szerepet játszhat (GIDDENS 2000: 101). Szocializációs közegek lehetnek tehát a család, a kortárs csoportok, az iskolák, a munkahely stb. Tulajdonképpen annyi szocializációs közeg létezik, ahány csoportban vagy társadalmi helyzetben az egyes emberek életük egy számottevő részét eltöltik.

4.2.2. A börtön azonban nem sorolható a szokásos szocializációs közegek közé: az itt történő folyamatot nem szocializációnak, hanem sokkal inkább *reszocializációnak* tekinthetjük. Bizonyos esetekben ugyanis a felnőtt emberek reszocializáción mehetnek keresztül, azaz „a korábban követett értékektől és viselkedésformáktól jelentősen eltérő mintákat kell elsajátítaniuk. Az ilyen esetek egyik típusa az, amikor az egyén egy karcerszervezetbe kerül — elmeógyógyintézetbe, börtönbe, laktanyába vagy más olyan intézménybe, ahol elszigetelik a külvilágtól, és szigorú új rendszabályokat és követelményeket állítanak elé. Komolyabb stresszhelyzet az egyén gondolkodásmódjában és személyiségében ily módon bekövetkező változások egészen drámaiak lehetnek” (GIDDENS 2000: 104–5). Az ilyen helyzetekben bekövetkező változások sokkal gyorsabbak és radikálisabbak, mint a szocializációs közegekben végbemenő szocializációs folyamatok. A változások bizonyos esetekben nemcsak a viselkedést érintik, hanem akár az egész személyiséget.

Maga a börtönbe zárás folyamata is megrázó, hiszen ilyenkor az embereket elszakítják családtagjaiktól, kinti környezetüktől. Először a legtöbb új fogvatartott megpróbál ellenállni a börtön nyújtotta körülményeknek, igyekeznek megőrizni az előző életben követett viselkedésformákat, de ez néhány hónap elteltével a legtöbbjük számára lehetetlennek tűnik. Az interjú során találkoztam olyan fogvatartottakkal, akik néhány hete tartózkodtak büntetés-végrehajtási intézetben. Ők elhárítottak minden olyan kérdést, ami a börtönéletre vonatkozik, ezzel együtt a börtönszlenge irányuló kérdéseket is. Nem akartak tudomást venni új környezetükről, ők még úgy gondolták, hogy az a bizonyos idő, amit ilyen körülmények között kénytelenek eltölteni, nyom nélkül elmúlik majd, így felesleges megtanulni az itteni élethez szükséges normákat. Akik már hosszabb időt töltöttek börtönben, egészen másképp viselkedtek. Ők már minden bizonnyal átestek a reszocializáció folyamatán abban az értelemben, hogy hozzászoktak a börtönülethez, annak minden tényezőjéhez, így a börtönszlengehez is.

A reszocializáció ugyanis akkor megy végbe, amikor (mintegy észrevétlenül) olyan jegyek jelennek meg a fogvatartottak viselkedésében, amiket bekerülésük első napjaiban még elfogadhatatlannak és elképzelhetetlennek tartottak a saját viselkedésükben. Ha ennek csak egyik oldalát, a börtönszlenget nézzük, akkor ez lehet az a stádium, mikor a fogvatartott úgy nyilatkozik, hogy ő már észre sem veszi, hogy milyen szituációban használ börtönszlenget, nem is tudatosul benne, hogy az szleng: *Itt egyfolytában használja az ember. Annyira berögződik, hogy majd kint is kénytelen lesz használni. — Általános a használata. — Valaki nem akarja használni, de az is beleszokik. Beleszokik, vagy megszökik.*

Bizonyos válsághelyzetekben (például börtönbe kerüléskor) tehát az történik, hogy a szocializációs folyamat megfordul, bizonyos korábbi szocializáció során elsajátított viselkedésformákat elveszít az egyén, hiszen „az emberek személyisége, gondolkodásmódja, értékei sohasem rögzülnek egyszer és mindenkorra, hanem az élményektől függően az egész életciklus során módosulnak” (GIDDENS 2000: 106). Ha vége a büntetésnek és a fogvatartott elhagyhatja az intézetet, egy újabb reszocializációs folyamaton kell, hogy átessen az egykori fogvatartott, csak ezáltal alkalmazkodhat a kinti élethelyzetek normáihoz. Az elítéltek egy része tudatosan készül erre. Nemcsak viselkedésének, életvitelének, de nyelvhasználatának megtervezésekor is. Az ilyen emberek többsége úgy gondolja, hogy a szabad életben tudatosan kerülni fogja a börtönszlenget: *Ha kimegyek, el szeretném felejteni, próbálok majd titkolni is, hogy ismerek ilyen szavakat. — Mikor először szabadultam, észrevétlenül kicsúszott a számon, hogy stoki. A feleségem rám nézett, nagyon elszégyelltem magam. Vigyázni fogok rá, hogy majd máskor kint ki ne csússzon ilyesmi.*

4.2.3. A reszocializáció mindig valamilyen *p o z i t í v* folyamatot jelöl. A szakirodalom beszél például drogfüggők, alkoholisták sikeres reszocializációs tréningjéről, amely során megszabadultak függőségüktől. Meg kell válaszolnunk a kérdést, hogy alkalmazhatjuk-e a *reszocializáció* szakkifejezést a börtönben lejátszódó folyamatra is. Nyilvánvaló, hogy ha a fogvatartott szemszögéből nézzük, itt is pozitív folyamat zajlik. A reszocializáció lehetővé teszi az elítéltnak, hogy arra az időre, amíg börtönben kell tartózkodnia, megtanulja a túlélés szabályait, azokat a viselkedési mintákat, melyekkel elviselhetőbb a börtönélet. A bentlakók úgy reagálnak a fogvatartásra, hogy kialakítják saját informális társadalmukat, és azokat a normákat, mellyel ebben a társadalomban létezni, érvényesülni lehet (vö. BONDESON 2002: 190). Ide kapcsolódik a börtönszlenget megismerése és használata, amellyel előnyösebb pozícióhoz juttathatnak a börtöntársadalom tagjai. A szlenget alapvető funkciója ebben a helyzetben a reszocializáció elősegítése.

Bár a büntetés-végrehajtási intézetekben lejátszódó reszocializációs folyamat és annak nyelvi velejárója, az új nyelvhasználati forma megtanulása által elviselhetőbbé válik az intézetben letöltendő idő, a fogvatartottak válaszaiból mégis az derült ki, hogy az új nyelvi viselkedésminta elsajátítása *n e m k ö t e l e z ő*, mégha ajánlott is abban az esetben, ha az illető fogvatartott az adott zárkáközösség rendes tagja kíván lenni, csoporttagként kívánja eltölteni büntetésének idejét. Sikeres reszocializációról azonban csak akkor beszélhetünk, ha a nyelvi változás is történt.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a reszocializáció élethelyzetfüggő, tehát nem szükségszerű az egyénnek (jelen esetben egy fogvatartottnak) élete hátralevő részét a megváltozott viselkedéssel leélnie (sőt kifejezetten káros lenne, ha a börtönön kívüli életet is a börtönben elsajátított normákkal folytatná). Új élet-

helyzetbe kerüléssel, újabb reszocializációval új viselkedés alakítható ki, melynek szerves része az új nyelvi viselkedés is.

SZABÓ EDINA

Irodalom

- BONDESON, ULLA (2002): Az argó ismerete mint a bűnözői közösségbe való beilleszkedés mutatója. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS. Debrecen. 159–97.
- DRAKE, G. F. (2002): A szleng társas szerepe. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS. Debrecen. 293–303.
- DUIJKER, H. C. J. (1979): Attitűdök és a személyek közötti kapcsolatok. In: *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Szerk. HALÁSZ LÁSZLÓ–HUNYADI GYÖRGY–MARTON L. MAGDA. Bp. 122–31.
- GERMUSKA JUDIT (2002): *A nyelvi attitűd vizsgálata a Bükk-szentkereszti Szlovák Nemzetiségi Általános Iskola felső tagozatában*. Szakdolgozat. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen.
- GIDDENS, ANTHONY (2000): *Szociológia*. Bp.
- HOFFMANN OTTÓ (1996): *Mini-tini-szótár*. Pécs.
- KISS JENŐ (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Bp.
- KIS TAMÁS (1991): *A magyar katonai szleng szótára (1980–1990)*. Debrecen, 1991.
- LIHACSOV, DIMITRIJ (2002a): A tolvajbeszéd ősi primitívizmusának vonásai. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS. Debrecen. 27–81.
- LIHACSOV, DIMITRIJ (2002b): A szakmai nyelv szlengjelei. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS. Debrecen. 81–131.
- NEKVAPIL, JIŘÍ (1997): A szleng vizsgálatának kommunikatív módszeréről. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szlengkutatás 1. Szerk. KIS TAMÁS. Debrecen. 81–91.
- PARTRIDGE, ERIC (2002): A szleng ma és tegnap. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS. Debrecen. 17–27.
- SÁNDOR KLÁRA (2001): A nyelv „gyenge pontjai”. In: KÁROLY LÁSZLÓ–KINCSES NAGY ÉVA (szerk.): *Néptörténet — nyelvtörténet. (A 70 éves Róna-Tas András köszöntése)*. Szeged. 119–135.